НАУКОМЕТРІЯ І ВИДАВНИЧА СПРАВА

doi: https://doi.org/10.15407/visn2024.10.067

РАДЧЕНКО
Анна Ігорівна —
кандидат геологічних наук,
директор Видавничого дому
«Академперіодика» НАН
України

СІВОВА
Тетяна Юріївна —
доктор філософії (PhD),
молодший науковий
співробітник Видавничого дому
«Академперіодика» НАН
України

ВИДАВНИЧІ ПРОЄКТИ НАН УКРАЇНИ: ГЕНДЕРНІ ДОСЛІДЖЕННЯ

У статті розкрито основні аспекти гендерного розподілу авторів книг із видавничих проєктів НАН України. Проаналізовано та узагальнено дані щодо кількості жінок в авторських колективах книжкових видань із проєктів «Наукова книга», «Наукова книга. Молоді вчені», «Українська наукова книга іноземною мовою» і «Наука для всіх». Виявлено особливості гендерного балансу авторства в книгах НАН України за період 2020—2023 рр. Отримані дані було порівняно з показниками за період від започаткування проєктів до 2019 р. включно. Встановлено, що частка авторів-жінок, що беруть участь у написанні книг за чотирма загальноакадемічними проєктами, зростає. Охарактеризовано зміну частки жінок серед авторів за секціями і відділеннями НАН України.

Ключові слова: НАН України, гендерний розподіл, книжкові проєкти, видавнича діяльність, авторський колектив.

Ця стаття є другим етапом дослідження гендерного розподілу авторів наукових книг, опублікованих у межах загальноакадемічних книжкових проєктів. Результати першого етапу було висвітлено 2020 р. у нашій статті «Видавничі проєкти НАН України: гендерний аспект авторства» [1].

Під час першого етапу ми проаналізували склад авторів наукових книг п'яти загальноакадемічних книжкових проєктів: «Наукова книга», «Наукова книга. Молоді вчені», «Українська наукова книга іноземною мовою», «Наука для всіх», «Наукові переклади» від часу започаткування кожного з них і до кінця 2019 р. Було опрацьовано загалом 612 назв книг, випущених протягом 2002—2019 рр., до написання яких долучилися 1634 автори, що представляють усі наукові напрями, за якими працюють наукові установи НАН України.

На першому етапі дослідження будь-якої залежності гендерного розподілу від часу в жодному з проєктів не було виявлено. Ми також визначили, що загалом серед авторів книг з усіх цих проєктів жінки становлять понад 23 % (379 авторів). Однак на ці результати певною мірою могла вплинути неповнота інформації про авторів, особливо це стосується книг, виданих на початку 2000-х років.

Важливість вивчення гендерного питання зумовлена потребою забезпечення рівних можливостей чоловіків і жінок у різних сферах життя, зокрема і в науці, що є трендом останніх десятиліть у всьому світі і передбачає рівний доступ до освіти, роботи, фінансування досліджень та кар'єрного зростання. Жінки завжди відігравали важливу роль у науці і технологіях, хоча їхні досягнення часто залишалися непоміченими або їх вважали другорядними. Найвідомішим прикладом вагомого наукового внеску жінок, високо оціненого спільнотою, є Марія Склодовська-Кюрі, яка здобула дві нобелівські премії (1893 і 1911). Нині її ім'ям названо одну з найпрестижніших грантових програм, що забезпечує світову академічну мобільність у всіх галузях знань: «Дії Марії Склодовської-Кюрі» є складовою програми «Горизонт Європа» [2]. Інша відома дослідниця, яка також часто слугує прикладом подолання жінками усталених стереотипів, є Ада Лавлейс, яка розробила алгоритм розрахунку чисел Бернуллі з використанням аналітичної машини, що вважають першою в історії програмою для обчислень [3].

Жінки-вчені працювали й продовжують працювати в різних наукових галузях: математиці, фізиці, медицині, біології, хімії, історії та інших гуманітарних і суспільних науках. Деякі з відомих у світі жінок-науковців пов'язані з Україною. Наприклад, Марина В'язовська — математик, яка вирішила одну з найскладніших задач у математиці — задачу про пакування куль у восьмивимірному просторі [4]. На початку XX ст., у складний для України історичний період, Наталія Полонська-Василенко стала однією з провідних представниць державницької школи в українській історіографії, просуваючи ідею незалежності та безперервності українського історичного процесу. Варто згадати і про Валентину Радзимовську — професора, доктора медико-фізіологічних наук, засновницю української школи фізіологів і біохіміків, громадську діячку [5]. Вагомий внесок у розвиток і популяризацію української науки зробила Мотря Братійчук — астроном і астрофізик. За її ініціативою було засновано Лабораторію космічних досліджень фізичного факультету Ужгородського національного університету [6]. Ці жінки та й багато інших дослідниць є прикладами наполегливості, відданості науці, їхні досягнення сприяють розвитку наукового потенціалу України та її визнанню у світі.

Найбільша частка українських науковців-жінок працює в царині суспільних (65,8 %), медичних (65,2 %) і гуманітарних (60,3 %) наук, однак і в технічних науках їхня частка досить помітна — 34,1 % [7].

Ґрунтовні дослідження та аналіз гендерного аспекту допомагають виявити дискримінаційні дії в наукових установах і спільнотах та почасти запобігти їх поширенню. Дослідження питання гендерної рівності в науці сприяє загальному соціальному прогресу, оскільки наукові відкриття й досягнення, створені завдяки зусиллям різних груп, дають користь усьому суспільству, жінки та чоловіки можуть мати різні погляди та різні підходи до наукових питань, що збагачує дослідницький процес і сприяє науковим відкриттям. До того ж дослідження гендерного аспекту допомагають подолати стереотипи щодо ролі жінок і чоловіків у науці, сприяють залученню більшої кількості жінок у наукові професії.

Гендерні виклики на ринку праці. У ґрунтовному дослідженні Global Gender Gap Report [8], яке аналізує Індекс глобального гендерного розриву, зазначено, що в 2023 р. у світі до галузей, де продовжують домінувати жінки, належать охорона здоров'я — 64,7 % жінок, освіта — 54,0 %, побутові послуги — 51,8 %. Збалансований розподіл між чоловіками та жінками за різними професіями спостерігається в урядовому та державному секторах — 49,7 %. До галузей, де жінки забезпечують понад 40 % робочої сили, можна віднести роздрібну торгівлю — 48,7 %, галузь розваг — 48,4 %, адміністративні та допоміжні послуги — 46,5 %, галузь нерухомості — 44,7 %, послуги та фінанси — 42,4 %. Представництво жінок є значно меншим у гірничодобувній промисловості, нафтовому та газовому секторах — лише 22,7 %. У 2022—2023 рр. спостерігалося зниження

рівня представництва жіночої робочої сили в сільському господарстві (–0,6 %). У дослідницькій сфері жінки і раніше були представлені недостатньо: у 2021 р. серед усіх дослідників їх було близько 31,5 % [9].

В Україні, як свідчить Global Gender Gap Report [8], у 2023 р. низька частка жінок була в політичній сфері, а саме: в парламенті — 20,40 %, на міністерських посадах — 21,0 %. Серед законодавців, вищих чиновників і менеджерів вона становила 41,0 %. У сфері освіти жінок традиційно найбільше. У закладах початкової освіти частка жінок становить 92,9 %, у закладах середньої освіти — 95,0 %, у закладах вищої освіти — 88,8 %. Однак у звіті наголошено, що при цьому йдеться переважно про нижчі посади, а керівні пости, особливо найвищого рівня, здебільшого обіймають чоловіки.

Від початку російського повномасштабного збройного вторгнення роль жінок на ринку праці почала активно зростати. Попри цей частково вимушений прогрес, жінки все ще менш представлені у верхівках управління великими корпораціями та в урядових структурах, а також частіше стикаються з проблемою нерівності заробітної плати порівняно з чоловіками, навіть за однакових кваліфікаційних рівнів та обов'язків. Однак жінки дедалі частіше відіграють ключову роль в інноваційних галузях науково-технічних досліджень, що раніше вважали традиційно чоловічими напрямами. За результатами дослідження, проведеного на замовлення Міністерства цифрової трансформації України [10], 57,0 % опитаних українок зазначили, що стикалися з проявами гендерної дискримінації. Найчастіше (66,0 %) це відбувається у «переважно чоловічих» галузях бізнесу, де трапляються ситуації невизнання та несприйняття жінки як підприємця чи керівника, сумніви в її належній кваліфікації.

Проте нині спостерігається зростання кількості жінок, які відкривають власну справу та успішно керують нею, що сприяє розвитку глобальної економіки. Зокрема, в 2023 р. 56,0 % бізнесу в Україні заснували саме жінки [11]. Уряд України підтримує жіноче підприємництво через різноманітні програми та ініціативи, які сприяють стартапам і розвитку бізнесу. Так, на платформі «Дія.Бізнес» було створено розділ «Жіноче підприємництво», де можна отримати поради щодо започаткування та розвитку бізнесу, інформацію про додаткові джерела фінансування, програми підтримки жіночого бізнесу, навчальні програми тощо [12]. Це рішення набуло особливої актуальності під час російської збройної агресії, яка істотно змінила ринок праці в Україні через вимушену міграцію та мобілізацію до Збройних Сил України. Оскільки мобілізованими є переважно чоловіки працездатного віку, то для жінок з'явилося більше можливостей працевлаштування в менш доступних для них раніше сферах.

Тобто з моменту першого етапу нашого дослідження, який охоплював книжкові видання НАН України, видані в 2002—2019 рр., відбулися істотні зрушення як у розвитку гендерних досліджень, так і в упровадженні висновків цих досліджень у суспільні, зокрема наукові, практики. Також за цей час людство зіткнулося з глобальними викликами, пов'язаними з пандемією COVID-19 та відповідними карантинними обмеженнями, а також із російським повномасштабним збройним вторгненням в Україну 24 лютого 2022 р.

Отже, актуальність нинішнього етапу нашого дослідження зумовлена цими істотними соціальними змінами, що відбулися у світі і в Україні після 2020 р. Соціально-географічні обмеження, пов'язані з карантинними заходами під час пандемії, спричинили активний перехід на дистанційну форму роботи як чоловіків, так і жінок, а також інтенсифікували цифровізацію всіх робочих процесів.

Пандемія COVID-19 спричинила значні трансформації на ринку праці в Україні, які позначилися на економічному становищі та життєвих умовах мільйонів людей, призвела до зниження економічної активності та збільшення безробіття, що вплинуло на всі сектори ринку праці. Значних втрат зазнали сфери обслуговування, туризму, ресторанного бізнесу та малого підприємництва. Багато працівників перейшли на дистанційну форму роботи,

адаптуючись до нових умов, через що виникла потреба у зміненні підходів до управління. Закриття шкіл і дитячих садочків змусило батьків (особливо жінок) балансувати між роботою та сімейними обов'язками, додатково актуалізувавши необхідність упровадження дистанційної роботи. Водночас це збільшило завантаженість хатньою роботою. На ринку праці в Україні жінки були основними працівниками у сфері охорони здоров'я, що підвищило для них ризики, пов'язані зі здоров'ям, а також стало причиною значного психологічного та емоційного напруження і позначилося на економічному становищі й умовах життя.

Згідно з даними опитування, проведеного редакцією наукового журналу «Genome Biology», 57 % науковців-біологів повідомили, що закриття інститутів у період COVID-19 значно вплинуло на їхню наукову діяльність. Рівень продуктивності, за оцінками самих науковців, знизився: дослідники частіше стали виконувати свою роботу з дому. Під час опитування було виявлено деякі відмінності між чоловіками і жінками: жінки повідомляли про меншу кількість продуктивних годин. Це частково зумовлено тим, що серед дослідників, які переважно працюють у лабораторіях і задіяні в експериментах, частка жінок є більшою (70 % жінок проти 60 % чоловіків), а також, можливо, відображає різницю в сімейних обов'язках, зокрема щодо догляду за дітьми. Ці дані вказують на більшу вразливість науковців-жінок під час закриття установ на карантин. Пандемія неоднозначно вплинула на наукову систему, зокрема на наукову комунікацію, співпрацю та навчання. Майже половина респондентів зазначила, що рівень їхньої комунікації з керівником, наставником або менеджером не змінився (48 %), тоді як одна п'ята сказала, що він навіть підвищився (22 %), що свідчить про те, що відеоконференції стали поширеним та ефективним засобом комунікації й наставництва. 49 % науковців повідомили, що їхні робочі години зменшилися під час спалаху COVID-19, багато хто зазначив, що використовує цей період для опрацювання раніше отриманих даних (43 %), написання статей, монографій, дисертацій (45 %) або підготовки грантових заявок (11 %). Вже наприкінці 2020 р. з'явилися перші ознаки зростання кількості рукописів, поданих до наукових журналів. До того ж 18 % від загальної кількості респондентів зазначили, що змінили напрям діяльності, щоб безпосередньо сприяти дослідженням, пов'язаним із боротьбою з COVID-19 [13].

Війна Росії проти України сильно (і поки що з малопрогнозованими наслідками) вплинула на гендерні аспекти ринку праці в Україні, але й глобалізаційні процеси в останні кілька років також зазнають серйозних змін. Зокрема, військова активність у різних регіонах значно зросла, особливо в контексті російсько-української війни, яка істотно впливає на глобальну економіку і спричинює зниження світового економічного зростання, збільшує витрати на біженців, створює завади в ланцюгах постачання, призводить до підвищення комунальних платежів та інших видів фінансового навантаження [14]. Внаслідок цього жінки, зокрема ті, які залишилися без чоловіків чи батьків, взяли на себе більше відповідальності в побуті та економіці, активно шукаючи роботу в традиційно чоловічих галузях. До початку повномасштабного вторгнення було прийнято говорити про рівність у правах, а зараз, на думку академіка НАН України Елли Лібанової, варто задуматися про виконання жінками тих функцій, які були їм не притаманні раніше, а також про міграцію населення, що й досі триває внаслідок війни. Україні необхідно будувати економіку на нових принципах, оскільки після закінчення війни ситуація істотно зміниться. Йдеться про галузі, які потребуватимуть менше робітників, адже втрати робочої сили та ресурсів за час війни досить великі [15].

Згідно з даними Державної служби зайнятості України, нині відбувається суттєве змінення професійної структури працевлаштування жінок: у 2023 р. нову роботу знайшли 158 тис. жінок, які обрали такі професії, як машиніст крана і підземних установок, верстатник, машиніст, вантажник, водій, слюсар. Також з допомогою Державної служби зайнятості того ж року 1,2 тис. жінок знайшли ро-

боту в будівництві, що становить 38,0 % всіх нових працевлаштованих у цій галузі. Це значне зростання порівняно з 2021 р., коли жінок у будівництві було лише 20,0 % [16].

Зміни гендерного розподілу в НАН України. Відповідно до звітів про діяльність Національної академії наук України, гендерні співвідношення в 2019 р. (останній рік періоду, дослідженого нами на першому етапі) були такими: жінок серед працівників наукових установ — 49,7%; серед наукових працівників — 41,1 %; серед членів-кореспондентів НАН України — 9,1 %; серед дійсних членів (академіків) НАН України — 2,3 % [17].

У 2023 р. показники дещо змінилися: жінок серед наукових працівників — 41,8 %; серед членів-кореспондентів НАН України — 11,6 %; серед дійсних членів (академіків) НАН України — 4,9 % [18]. Однак, попри збільшення частки жінок на керівних посадах, ці показники залишаються непропорційно низькими.

Результати виборів 2024 р. певною мірою поліпшили ситуацію: серед 28 дійсних членів (академіків) НАН України обрано одну жінку (3,6 %), а серед 74 членів-кореспондентів — 14 жінок (18,9 %). Вплив цих змін сподіваємося побачити в публікаціях наступних років.

На другому етапі дослідження ми поставили собі за мету виявити, наскільки за період 2020—2023 рр. змінився гендерний баланс авторства в книгах з основних видавничих проєктів НАН України, як соціально-географічні обмеження вплинули на авторство наукових монографій, проаналізувати окреслені тенденції та спробувати спрогнозувати подальший їх розвиток.

Отже, ми проаналізували авторський склад наукових книг, виданих за чотирма загальноакадемічними проєктами: «Наукова книга», «Наукова книга. Молоді вчені», «Українська наукова книга іноземною мовою», «Наука для всіх» за 2020—2023 рр. З цього етапу дослідження ми виключили проєкт «Наукові переклади», який враховували на першому етапі, оскільки за цей час у ньому додалося лише одне видання — переклад праці Міхала Тадеуша Гандзеля «Теорія пізнання самого себе Григорія Савича Сковороди» (2022).

Відомості зібрано з контрольних примірників наукових книг і верифіковано за вебресурсами ВД «Академперіодика» НАН України [19] та Books of the National Academy of Sciences of Ukraine [20]. Слід зауважити, що запровадження системи цифрових ідентифікаторів об'єктів DOI для наукових книг, а не лише для періодичних видань, позитивно вплинуло на рівень отримання потенційним користувачем інформації щодо авторів книг, їх рецензентів, наукових установ, з якими вони афілійовані. Важливо, що ця інформація — повні метадані видання, переліки посилань у них — наявна у відкритому доступі українською та англійською мовами.

Зібрану інформацію представлено й описано нижче. Ми також порівняли її з результатами першого етапу дослідження, викладеними у статті [1], що дало підстави зробити певні висновки.

Гендер і публікаційна активність. Ми не зупинятимемося на детальному описі видавничих проєктів, оскільки це вже було зроблено в наших попередніх публікаціях [1, 21, 22].

Проєкт «Наукова книга». За цим проєктом у 2020—2023 рр. видано 93 книги. Однак у нашому дослідженні ми врахували лише 77 книг, адже в решті не було наведено повної інформації про авторський склад. Тобто з розрахунків вилучено 16 видань, у 12 з яких авторський колектив вказано не повністю, два видання вийшли за редакцією чоловіків, одне упорядковане чоловіком, а ще в одному виданні відсутня інформація щодо афіліації авторського колективу. З розглянутих 77 монографій 16 є одноосібними, автори трьох із яких — жінки (18,7 % від загальної кількості одноосібних монографій). 20 монографій написано двома авторами, 17 — трьома, 22 монографії мають від 4 до 9 авторів, 1 монографія — 10—19 авторів і ще одна — понад 20 авторів. Максимальна кількість авторів у виданні Секції суспільних і гуманітарних наук НАН України (Відділення історії, філософії та права).

Детальний розподіл авторів монографій, виданих за проєктом «Наукова книга», наведено в табл. 1.

Таблиця 1. **Частка жінок серед авторів проєкту «Наукова книга» за відділеннями НАН України**

Відділення НАН України	Кількість		Частка жінок, %
	монографій	авторів	
Математики	6	14	50,0
Інформатики	9	25	4,0
Механіки і машинознавства	2	3	0,0
Фізики та астрономії	5	16	18,8
Наук про Землю	6	20	25,0
Фізико-технічних проблем матеріалознавства	12	46	26,1
Фізико-технічних проблем енергетики	9	41	26,8
Ядерної фізики та енергетики	4	10	10,0
Хімії	5	12	50,0
Біохімії, фізіології і молекулярної біології	5	16	43,8
Загальної біології	3	6	33,3
Історії, філософії та права	7	39	35,9
Літератури, мови та мистецтвознавства	4	11	81,8

Примітка. Після загальних зборів 2024 р. деякі відділення перейменовано, але тут і в інших таблицях ми використовуємо назви, актуальні на час випуску видань, що дає змогу порівнювати результати цього періоду з результатами першого етапу дослідження. Тут і далі в таблицях вказано лише ті відділення, установи яких брали участь у відповідних проєктах.

Таблиця 2. **Частка жінок серед авторів проєкту «Наукова книга. Молоді вчені» за відділеннями НАН України**

Відділення НАН України	Кількість		Частка жінок, %
	монографій	авторів	
Фізико-технічних проблем енергетики	2	4	75,0
Загальної біології	4	5	60,0
Історії, філософії та права	1	1	100,0
Літератури, мови та мистецтвознавства	11	11	100,0

Установи Секції фізико-технічних і математичних наук підготували й видали в межах цього проєкту 53 монографії. Загальна кількість авторів — 175, серед них жінок — 40, тобто 22,8 %.

Секція хімічних і біологічних наук представлена 13 монографіями, написаними 34 авторами, серед яких 15 жінок (44,1 %).

Секція суспільних і гуманітарних наук подала до проєкту 11 монографій, серед 50 авторів яких 23 — жінки (46,0 %).

Проєкт «Наукова книга. Молоді вчені». У межах проєкту протягом 2020—2022 рр. було опубліковано 18 видань (табл. 2). На жаль, у плані видавництва «Наукова думка» на 2023 р. видань за цим проєктом не було передбачено.

У цьому проєкті традиційно багато книг, написаних жінками. Слід зазначити, що більшість видань є одноосібними: до написання 18 видань долучилася 21 особа, 18 з яких — жінки (85,7 % від загальної кількості авторів).

Секція фізико-технічних і математичних наук представлена 2 виданнями, Секція хімічних і біологічних наук — 4, Секція суспільних і гуманітарних наук — 12.

Проєкт «Українська наукова книга іноземною мовою». Протягом досліджуваного періоду за цим проєктом випущено 26 видань, серед яких 2 колективні праці зі значною кількістю авторів («Neurophysiological Essays of Platon Kostyuk and his Students» і «Space Research in Ukraine. 2018—2020»). Загальна кількість авторів 26 книг становить 319 осіб, з них 90 — жінки, відповідно 28,2 % від загальної кількості авторів. Усі 7 одноосібних монографій, випущених за цей час, написано чоловіками (табл. 3).

Від 2 до 5 авторів включно написали 14 видань, від 6 до 9 включно — 2 видання, 10 авторів і більше — 3 книги.

Серед секцій НАН України розподіл видань такий: Секція фізико-технічних і математичних наук — 19, Секція хімічних і біологічних наук — 4, Секція суспільних і гуманітарних наук — 3.

Проєкт «Наука для всіх». У 2020 р. в проєкті не вийшло жодного видання, а протягом 2021—2023 рр. було видано 6 книг, відомос-

ті щодо авторського складу яких наведено в табл. 4.

Загальна кількість авторів книг у цьому проєкті за досліджуваний період становить 28, серед них 9 жінок (32,1 % від загальної кількості авторів). Половина видань є одноосібними, при цьому одне з них написано жінкою. До Секції фізико-технічних і математичних наук належать 3 видання, до Секції хімічних і біологічних наук — 1, до Секції суспільних і гуманітарних наук — 2.

Порівняння результатів 2020—2023 і 2002—2019 рр. Протягом 2020—2023 рр. за проєктом «Наукова книга» кількість авторів на одну книгу зросла. Так, у 2002—2019 рр. на одну книгу в середньому припадало 2,7 автора, а в 2020—2023 рр. — 3,4 автора. Внесок авторів-жінок становив 0,6 і 1,01 на одну книгу відповідно (табл. 5).

У період 2002—2019 рр. науковці Секції фізико-технічних і математичних наук опублікували загалом 307 монографій у межах всіх проаналізованих книжкових проєктів НАН України. Середня кількість авторів на одну книгу становила 2,6. Найбільше авторів на одну книгу припадає у Секції суспільних і гуманітарних наук — 4,5 (70 монографій), найменше — у Секції хімічних і біологічних наук — 1,9 автора (103 монографії).

За період 2020—2023 рр. ми зафіксували дещо інші показники: у Секції суспільних і гуманітарних наук — 2,1 автора на одну книгу (16 книг), у Секції хімічних і біологічних наук — 3,1.

Слід зазначити, що в обох досліджуваних періодах кількість авторів-жінок на одну кни-

Таблиця 3. **Частка жінок серед авторів проєкту «Українська наукова книга іноземною мовою» за відділеннями НАН України**

Відділення НАН України	Кількість		Частка жінок, %
	видань	авторів	
Математики	2	2	0,0
Інформатики	1	136	22,8
Механіки	2	3	66,6
Фізики та астрономії	3	10	10,0
Наук про Землю	1	3	0,0
Фізико-технічних проблем матеріалознавства	1	1	0,0
Фізико-технічних проблем енергетики	7	21	23,8
Ядерної фізики та енергетики	2	4	0,0
Хімії	3	17	47,0
Біохімії, фізіології та молекулярної біології	1	104	35,6
Економіки	1	6	50,0
Історії, філософії та права	1	11	27,3
Літератури, мови та мистецтвознавства	1	1	0,0

Таблиця 4. **Частка жінок серед авторів проєкту «Наука для всіх» за відділеннями НАН України**

Відділення НАН України	Кількість		Частка жінок, %
	монографій	авторів	
Фізико-технічних проблем матеріалознавства	2	2	0,0
Фізико-технічних проблем енергетики	1	12	41,7
Хімії	1	4	50,0
Історії, філософії та права	2	10	20,0

Таблиця 5. **Середня кількість авторів на одну книгу в проєкті «Наукова книга» за секціями НАН України**

Секція НАН України	Період			
	2002—2019		2020—2023	
	Авторів на одну книгу	Жінок на одну книгу	Авторів на одну книгу	Жінок на одну книгу
Фізико-технічних і математичних наук	2,6	0,4	2,9	0,6
Хімічних і біологічних наук	1,9	0,7	3,1	1,4
Суспільних і гуманітарних наук	4,5	1,5	2,1	0,9

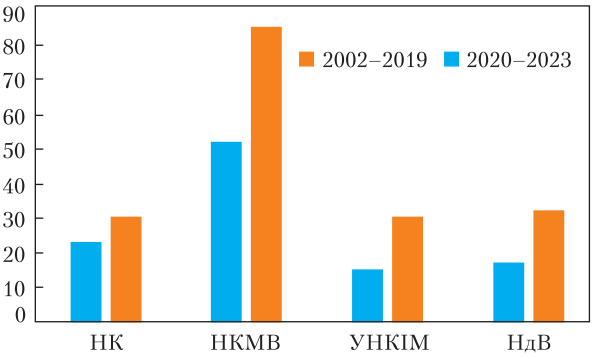

Рис. 1. Частка жінок серед авторів книг із загальноакадемічних проєктів, виданих протягом двох досліджуваних періодів (%). Скорочення назв проєктів: НК — проєкт «Наукова книга»; НКМВ — проєкт «Наукова книга. Молоді вчені»; УНКІМ — проєкт «Українська наукова книга іноземною мовою»; НдВ — проєкт «Наука для всіх»

гу залишалася практично незмінною в Секції фізико-технічних і математичних наук, але істотно змінилася у двох інших секціях.

Результати порівняння частки авторів-жінок, які брали участь у підготовці й написанні книг у чотирьох загальноакадемічних проєктах, наведено на рис. 1 і рис. 2.

Частка жінок серед авторів книг усіх проаналізованих загальноакадемічних проєктів без поділу на наукові напрями однозначно зростає (рис. 1). Аналіз цієї самої динаміки за відділеннями НАН України виявився малоінформативним через невелику кількість книг у другому, короткому періоді. Тому ми зупинилися на порівнянні частки авторів-жінок у книжкових виданнях секцій НАН України. І тут результати вже виглядають не так однозначно, як у порівнянні двох періодів на всьому масиві опрацьованих книг. Можливо, причиною цього також є недостатня для виявлення тенденцій кількість нових видань, що особливо помітно на прикладі найменш наповнюваного проєкту «Наука для всіх».

Загальна тенденція до зростання частки авторів-жінок, яку ми бачимо за всіма трьома секціями, підтверджується результатами аналізу за проєктом «Наукова книга», який поповнився найбільшою кількістю видань і традиційно містить більшість книг, створених авторськими колективами. Крім того, в цьому проєкті значно менше одноосібних видань.

У проєкті «Наукова книга» частка авторів-жінок протягом 2020—2023 рр. є більшою, ніж за період 2002—2019 рр., за всіма науковими напрямами. Загалом за цим проєктом проаналізовано 483 книги за 2002—2019 рр. і 93 книги, видані протягом 2020—2023 рр.

У проєктах «Наукова книга. Молоді вчені» і «Українська наукова книга іноземною мовою», які були виокремлені з проєкту «Наукова книга» у 2009 р., нових видань за другий період, як і книг загалом, значно менше. Так, за проєктом «Наукова книга. Молоді вчені» протягом 2002—2019 рр. видано 67 книг, а за період 2020—2023 рр. — 18. За проєктом «Українська наукова книга іноземною мовою» ці показники становлять 41 і 26 відповідно.

Як можна бачити з рис. 2, у проєкті «Наукова книга. Молоді вчені» частка авторів-жінок у Секції хімічних і біологічних наук залишилася незмінною, а в проєкті «Українська наукова книга іноземною мовою» не змінилася частка представниць суспільних і гуманітарних наук.

Висновки. Дослідження гендерного аспекту авторства у книжкових наукових виданнях НАН України, випущених у межах чотирьох загальноакадемічних проєктів «Наукова книга», «Наукова книга. Молоді вчені», «Українська наукова книга іноземною мовою» та «Наука для всіх», охопило період з 2020 по 2023 р., протягом якого було випущено 127 видань, у яких 31,4 % авторів — жінки.

Частка жінок у виданнях різних секцій, відділень та за кожним видавничим проєктом окремо є різною. Так, проєкт «Наукова книга. Молоді вчені» загалом традиційно має найвище представництво жіноцтва серед авторів. Найбільша частка авторів-жінок у Секції суспільних і гуманітарних наук, зокрема у Відділенні літератури, мови та мистецтвознавства, яке представлене 11 виданнями, всі автори яких — жінки. Загалом у цьому проєкті Секція суспільних і гуманітарних наук оприлюднила найбільшу кількість книг — 12, і всі вони написані жінками.

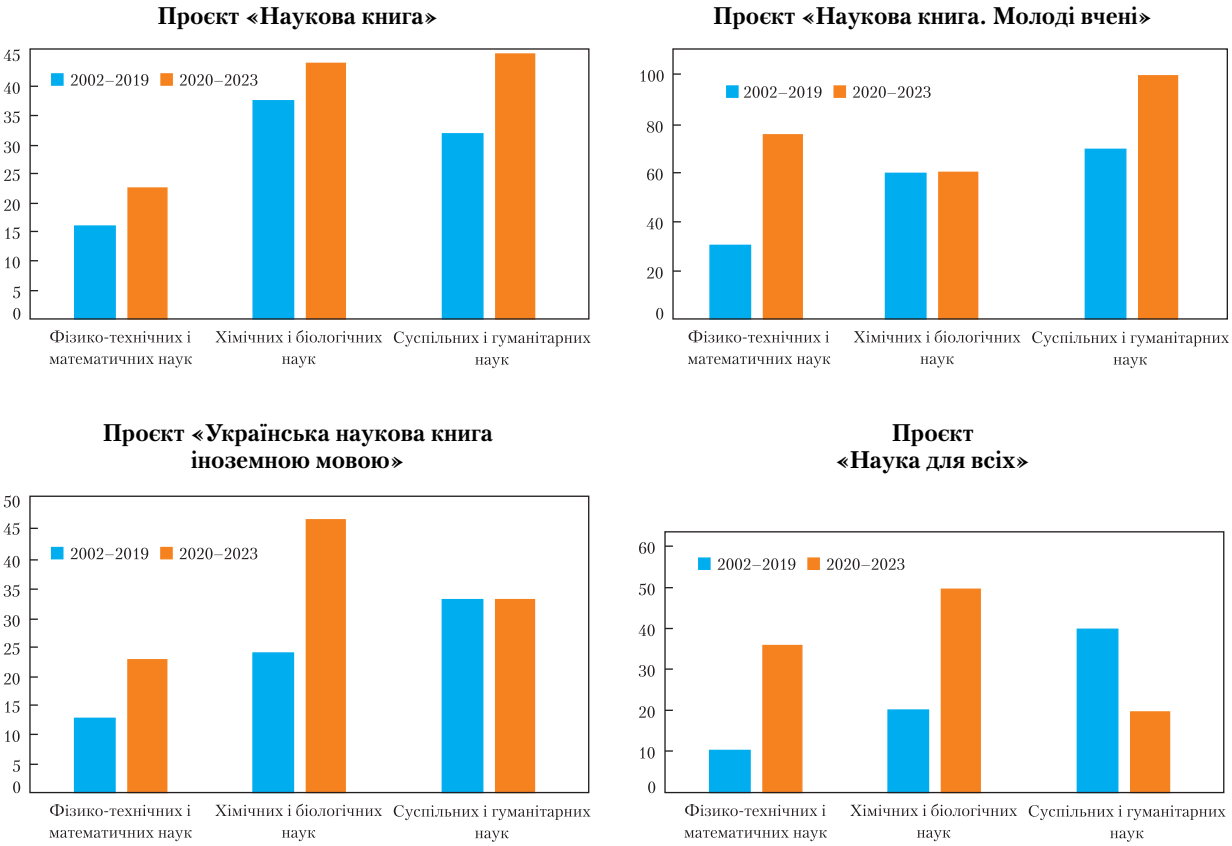

Рис. 2. Частка жінок (%) серед авторів книг, виданих у загальноакадемічних проєктах; розподіл за секціями НАН України та двома досліджуваними періодами: 2002—2019 рр. і 2020—2023 рр.

Найбільше монографій у проєкті «Наукова книга» належить установам Секції фізико-технічних і математичних наук, а в межах Секції — Відділенню фізико-технічних проблем матеріалознавства (12 книг). Загальна кількість авторів і частка жінок серед них у цьому відділенні також є найвищою. Найменше праць було опубліковано установами Відділення механіки — 2 видання, серед авторів яких жінок взагалі немає. Небагато видань було представлено і Секцією суспільних і гуманітарних наук, проте частка жінок серед їхніх авторів є найвищою — 58,8 %. Цей показник у Секції хімічних і біологічних наук становить 42,4 %, а в Секції фізико-технічних і математичних наук — 20,1 %.

У виданнях з проєкту «Українська наукова книга іноземною мовою», якщо не враховувати дві колективні праці, сумарна кількість авторів яких становить 240 із часткою жінок 28,3 %, то найбільше авторів-жінок у Відділенні хімії та у Відділенні економіки, а у виданнях Відділення математики, Відділення наук про Землю, Відділення фізико-технічних проблем матеріалознавства, Відділення ядерної фізики та енергетики, Відділення літератури, мови та мистецтвознавства авторські колективи є суто чоловічими.

У виданнях з проєкту «Наука для всіх» найбільше авторів-жінок у Відділенні фізико-технічних проблем енергетики та у Відділенні хімії.

Ці характеристики загалом збігаються з даними, отриманими під час першого етапу нашого дослідження (2002—2019). У проєкті «Наукова книга» було видано 482 наукові монографії 1930 авторів, серед яких 1390 чо-

ловіків і 540 жінок (28 %). Секцію фізико-технічних і математичних наук представляли 304 монографії, в написанні яких брали участь 931 науковець, серед яких 158 жінок (17 %), вчені Секції хімічних і біологічних наук опублікували 107 монографій 621 автора, серед яких 247 — жінки (39,8 %). Секція суспільних і гуманітарних наук представила у цьому проєкті 71 книгу 378 авторів, з яких 135 жінок (35,7 %). Найбільше авторів-жінок було у виданнях Секції хімічних і біологічних наук. Серед відділень найбільше авторів-жінок у Відділенні фізики і астрономії та у Відділенні наук про Землю. Показники за секціями за обидва досліджені періоди майже збігаються, але показники за відділеннями дещо змінилися.

За проєктом «Наукова книга. Молоді вчені» лідером за гендерним розподілом, як у 2002—2019 рр., так і в 2020—2023 рр., є Секція суспільних і гуманітарних наук.

У межах проєкту «Українська наукова книга іноземною мовою» у 2002—2019 рр. видано 41 книгу, серед яких один збірник праць, із загальною кількістю авторів — 356, з них 56 жінок (15,7 %). Порівнюючи ці дані з періодом 2020—2023 рр., варто зазначити, що частка авторів-жінок помітно зросла (на 12,5 %) і досягла показника 28,3 %. Слід також відзначити домінування Секції фізико-технічних і математичних наук в обох періодах дослідження.

У проєкті «Наука для всіх» найбільше книг і в першому, і в другому періодах досліджень опублікували установи Секції фізико-технічних і математичних наук, а за кількістю авторів-жінок лідером є Секція хімічних і біологічних наук.

Результати проведеного дослідження свідчать, що кількість авторів-жінок, які беруть участь у загальноакадемічних видавничих проєктах, постійно зростає. Причиною цього є як позитивні загальносвітові тенденції, так і суспільні зрушення, пов'язані з глобальними викликами й соціально-географічними обмеженнями спочатку через пандемію COVID-19, а потім через російсько-українську війну. Так, внаслідок карантинних обмежень під час пандемії COVID-19 багато наукових установ і закладів освіти всіх рівнів перейшли на віддалений режим роботи, що змусило жінок пристосовуватися та ефективніше поєднувати професійну діяльність з домашніми обов'язками. Повномасштабне російське вторгнення спричинило зростання міжнародної підтримки українських науковців, зокрема й жінок, через різні програми обміну, стажування та співпраці, а також привело до змінення гендерного балансу на ринку праці в Україні. Крім того, у світі зростає увага до гендерних питань і прав жінок, що також сприяє підтримці жінок у науці. Наприклад, «Критерії оцінювання якості, найкращі практики та системи оцінювання постачальників інституційних видавничих послуг» міжнародного консорціуму DIAMAS (Developing Institutional Open Access Publishing Models to Advance Scholarly Communication) у чек-листі містять окремий розділ під назвою «Справедливість, різноманітність та інклюзія: багатомовність, гендерна рівність» (https://diamasproject.eu/).

Позитивним зрушенням в академічній видавничій справі є поширення практики зазначати у виданнях не лише ініціали, а й повні імена авторів, а також наводити авторські ідентифікатори (ORCID ID, Researcher ID, Scopus ID тощо) як на сторінках наукових книг, так і в інтернет-мережі. Застосування цифрових ідентифікаторів і розвиток онлайнових інформаційних ресурсів сприяють отриманню більш докладної інформації про авторів, а саме: повного імені, відомостей про місце працевлаштування, науковий ступінь, вчене звання, посаду тощо. Це не лише розширює можливості для фахівців, які вивчають динаміку гендерних змін у науковому середовищі через показники публікаційної діяльності, а й надає всім користувачам більш доступну і прозору інформацію щодо авторства наукових текстів, що сприяє активізації процесів наукової комунікації.

REFERENCES
[СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ]

1. Radchenko A.I., Sivova T.Yu. Publishing projects of NAS of Ukraine: gender aspect of authorship. *Visn. Nac. Akad. Nauk Ukr.* 2020. (2): 76—88. https://doi.org/10.15407/visn2020.02.076
   [Радченко А.І., Сівова Т.Ю. Видавничі проєкти НАН України: гендерний аспект авторства. *Вісник НАН України*. 2020. № 2. С. 76—88.]
2. Marie Skłodowska-Curie Actions. https://marie-sklodowska-curie-actions.ec.europa.eu/
3. The modern role of women in science and technology. *MindScope*. 10.11.2023 [in Ukrainian]. https://mindscope.biz.ua/rol-zhinok-v-nauczi-ta-tehnologiyah-pidvyshhennya-vplyvu-ta-dosyagnen/
   [Сучасна роль жінок в науці та технологіях. *MindScope*. 10.11.2023.]
4. Women in science: what Ukrainian women research and discover. *BBC Ukraine*. 11.02.2018 [in Ukrainian]. https://www.bbc.com/ukrainian/features-42992784
   [Ковалевська Є. Жінки в науці: що досліджують і відкривають українки. *BBC Україна*. 11.02.2018.]
5. 5 outstanding Ukrainian women scientists. *ELLE*. 30.05.2023 [in Ukrainian]. https://elle.ua/ludi/novosty/5-vidatnih-ukranskih-zhnok-uchenih/
   [5 видатних українських жінок-учених. *ELLE*. 30.05.2023.]
6. Shenderovsky V. *Na skryzhaliakh nauky* [*On the tablets of science*]. Kyiv: Prostir, 2023 [in Ukrainian]. P. 123.
   [Шендеровський В. *На скрижалях науки:* біографічний енциклопедичний довідник. Київ: Простір, 2023. С. 123.]
7. TOP 10 successful Ukrainian women scientists. *Ukrinform*. 08.03.2020 [in Ukrainian]. http://surl.li/djeheh
   [ТОП-10 успішних українських вчених-жінок. *Укрінформ*. 08.03.2020.]
8. Global Gender Gap Report 2023. World Economic Forum. https://www3.weforum.org/docs/WEF_GGGR_2023.pdf
9. Spring Data Refresh 2024. UNESCO. https://uis.unesco.org/en/news/spring-data-refresh-2024 Spring Data Refresh 2024
10. Women's entrepreneurship during the war: research results. Ministry of Digital Transformation of Ukraine. 30.01.2024 [in Ukrainian]. https://www.kmu.gov.ua/news/zhinoche-pidpryiemnytstvo-pid-chas-viiny-rezultaty-doslidzhennia
    [Жіноче підприємництво під час війни: результати дослідження. Міністерство цифрової трансформації України. Урядовий портал. 30.01.2024.]
11. The government is developing women's leadership in Ukraine, forming a new cluster of women entrepreneurs. Ministry of Economy of Ukraine. 08.03.2024 [in Ukrainian]. https://www.kmu.gov.ua/news/uriad-rozvyvaie-zhinoche-liderstvo-v-ukraini-formuiuchy-novyi-klaster-zhinok-pidpryiemtsiv-iuliia-svyrydenko
    [Уряд розвиває жіноче лідерство в Україні, формуючи новий кластер жінок-підприємців. Міністерство економіки України. Урядовий портал. 08.03.2024.]
12. Women entrepreneurship. Diia Business [in Ukrainian]. https://business.diia.gov.ua/home/to-women
    [Жіноче підприємництво. Дія.Бізнес.]
13. Korbel J.O., Stegle O. Effects of the COVID-19 pandemic on life scientists. *Genome Biol.* 2020. **21**: 113. https://doi.org/10.1186/s13059-020-02031-1
14. But-Husaim O.G. Conditions and impact of globalization changes on the activity of business structures. *BiznesInform*. 2024. (1): 29—45. https://doi.org/10.32983/2222-4459-2024-1-29-45
    [Бут-Гусаім О.Г. Умови та вплив глобалізаційних перетворень на діяльність бізнес-структур. *БізнесІнформ*. 2024. № 1. С. 29—45.]
15. Women and the development of Ukraine: An important lecture was held at the Kyiv Academy of Women's Leadership. *Vechirniy Kyiv*. 01.03.2024 [in Ukrainian]. https://vechirniy.kyiv.ua/news/95588/
    [Жінки і розвиток України: у Київській академії жіночого лідерства відбулась важлива лекція. *Вечірній Київ*. 01.03.2024.]
16. How the role of women in the labor market in Ukraine is changing: realities and opportunities. *Kyivstar Business Hub*. 20.06.2024 [in Ukrainian]. https://hub.kyivstar.ua/articles/yak-zminyuyetsya-rol-zhinok-na-rinku-praczi-v-ukrayini-realiyi-ta-mozhlivosti
    [Як змінюється роль жінок на ринку праці в Україні: реалії та можливості. *Kyivstar Business Hub*. 20.06.2024.]
17. Report on the activities of the National Academy of Sciences of Ukraine in 2019. Kyiv: Akademperiodyka, 2020 [in Ukrainian]. https://files.nas.gov.ua/PublicMessages/Documents/0/2019/12/200429172445665-1302.pdf
    [Звіт про діяльність Національної академії наук України у 2019 році. Київ: Академперіодика, 2020.]
18. Report on the activities of the National Academy of Sciences of Ukraine in 2023. Kyiv: Akademperiodyka, 2024 [in Ukrainian]. https://files.nas.gov.ua/PublicMessages/Documents/0/2024/04/240418144613228-7739.pdf

[Звіт про діяльність Національної академії наук України у 2023 році. Київ: Академперіодика, 2024.]
19. Publishing House "Akademperiodyka", National Academy of Sciences of Ukraine. https://akademperiodyka.org.ua/en/ [ВД «Академперіодика» НАН України.]
20. Books of the National Academy of Sciences of Ukraine. *National Academy of Sciences of Ukraine*. https://books-nasu.org.ua/books-2/
21. Vakarenko O.G., Radchenko A.I. *Scientific and publishing activities of the National Academy of Sciences of Ukraine: 2002—2011*. Kyiv: Akademperiodyka, 2013 [in Ukrainian]. https://akademperiodyka.org.ua/en/books/akadem2002-2011/ [Вакаренко О.Г., Радченко А.І. *Науково-видавнича діяльність Національної академії наук України: 2002—2011 рр*. Київ: Академперіодика, 2013.]
22. Radchenko A.I. "Scientific book. Young scientists". New book project of the National Academy of Sciences of Ukraine. *Svitohlyad*. 2010. (6): 3 [in Ukrainian]. https://www.mao.kiev.ua/biblio/jscans/svitogliad/svit-2010-26-6/svit-2010-26-6-03-radchenko.pdf [Радченко А.І. «Наукова книга. Молоді вчені». Новий книжковий проект НАН України. *Світогляд*. 2010. № 6. С. 3.]

Anna I. Radchenko
Publishing House "Akademperiodyka" of the National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-0276-6398

Tatiana Yu. Sivova
Publishing House "Akademperiodyka" of the National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine
ORCID: https://orcid.org/0000-0001-9549-6288

PUBLISHING PROJECTS OF NAS OF UKRAINE: GENDER STUDIES

The article reveals the main aspects of the gender distribution of authors of books from the publishing projects of the National Academy of Sciences of Ukraine. The data on the number of women in the authors' collectives of book publications from the projects "Scientific Book", "Scientific Book. Young Scientists", "Ukrainian Scientific Book in a Foreign Language", and "Science for All" are analyzed and summarized. The peculiarities of the gender balance of authorship in the books of the National Academy of Sciences of Ukraine for the period 2020—2023 were identified, and the obtained data were compared with the indicators from the beginning of the projects to 2019 inclusive. It was found that the share of female authors participating in the writing of books under four general academic projects is increasing. The change in the share of female authors by sections and departments of the National Academy of Sciences of Ukraine is characterized.

Keywords: National Academy of Sciences of Ukraine, gender distribution, book projects, publishing, authors' collective.

Cite this article: Radchenko A.I., Sivova T.Yu. Publishing projects of NAS of Ukraine: gender studies. *Visn. Nac. Akad. Nauk Ukr*. 2024. (10): 67—78. https://doi.org/10.15407/visn2024.10.067